

III DINAMIKA EKONOMSKOG RAZVOJA SFRJ I OSNOVNE STRUKTURNE PROMJENE

Ekonomska i društvena realnost, s kojom se poslije Drugog svjetskog rata suočila obnova i izgradnja zemlje, bila je krajnje nepovoljna. Materijalne osnove predratne Jugoslavije bile su vrlo male, a posebno u sferi proizvodnje. Još u toku rata, u ogromnoj mjeri, u uništenoj i razorenoj zemlji, stvoreni su veliki problemi i teškoće za njen budući društveni i materijalni razvoj.

Pred Drugi svjetski rat Jugoslavija je imala obilježje nerazvijene agrarne zemlje. Poljoprivredno stanovništvo činilo je skoro tri četvrtine ukupnog stanovništva, a poljoprivreda je bila osnovna djelatnost, u kojoj je dominiralo sitno seljačko gazdinstvo, sa ručnim i zaprežnim oruđima, i niskom produktivnošću rada. Naturalni karakter proizvodnje u poljoprivredi, bio je osnov njene proizvodnje. Ogromne rezerve radne snage u poljoprivredi i male mogućnosti zapošljavanja, u slabo razvijenoj industriji i drugim nepoljoprivrednim djelatnostima, doveli su do masovne nezaposlenosti. Broj zaposlenih u 1939. godini iznosio je svega 972.600, a posao je tražilo 580 000 lica, iz čega proizlazi, da je broj lica, koja su tražila zaposlenje, znatno prelazio, jednu polovinu zaposlenih. U to vrijeme bio je zaposlen svaki 15-ti stanovnik. (Jugoslavija je 1939. godine imala oko 15 miliona stanovnika.)

Ni ostale privredne djelatnosti, nisu mogle uticati na ekonomski razvoj privrede, jer su njihove mogućnosti bile skromne, i to naročito u industriji. U industriji je od 100 stanovnika bilo zaposleno 2 do 2,5 radnika, što je bilo daleko ispod udjela zaposlenih u industriji u većini zemalja Evrope. U industriji je bilo zaposleno nešto više od 300 hiljada radnika. Pored toga, sve značajnije i profitabilnije industrijske grane, nalazile su se u rukama i pod kontrolom stranog kapitala, koji je, koristeći obilje jeftine radne snage, bespoštednom eksploatacijom i rabljenjem prirodnih bogatstava zemlje ostvarivao visoke profite. Takva privredna struktura

zemlje nije mogla biti izmijenjena jer je tempo privrednog razvoja bio vrlo spor. Prosječna godišnja stopa rasta narodnog dohotka u periodu od 1926-1939. godine iznosila je samo 2,1%, i bila neznatno više od stope priraštaja stanovništva koji je iznosio 1,5%. Stopa priraštaja stanovništva, bila je među najvišim u Evropi. U to vrijeme, uz nacionalni dohodak po stanovniku od 116 USA dolara, Jugoslavija se nalazila među poslednjim zemljama po stepenu razvijenosti u Evropi. Pored vrlo niskog stepena razvijenosti, u njoj su bili nagomilani i nerešeni mnogi socijalni i nacionalni problemi.

Naslijeđeno siromaštvo predratne Jugoslavije, postalo je, još teže breme budućeg razvoja, zbog ogromnih ljudskih žrtava i razaranja, koje je imala u toku rata. Kroz Veliku oslobodilačku i antifašističku borbu, Jugoslavija je pretrpjela ogromne ljudske i materijalne žrtve. Po ukupnim ljudskim gubicima od oko 1.700.000 stanovnika Jugoslavija je zauzela treće mjesto i po broju stradalih stanovnika, i u odnosu na zemlje, koje su učestvovala u koaliciji zemalja protiv fašističke Njemačke i njenih saveznika. Jugoslavija je, posle SSSR, imala najveće ljudske gubitke u neposrednoj oružanoj borbi s neprijateljem tokom Drugog svjetskog rata. Poginulo je 305.000 aktivnih boraca narodne revolucije, i svaka šesta žrtva bila je aktivni borac NOR-a. Tome treba dodati, još i 425.000 ranjenih boraca NOV i POJ od 1941-1945. godine.

Kao neposredna posljedica ratnih operacija, veliki broj stanovnika bio je podvrgnut teroru okupatora, i izbačen iz ekonomske aktivnosti zemlje. Tu treba ubrojiti, veliki broj ratnih zarobljenika, interniraca, prisilno raseljenih lica, lica na prinudnom radu i prinudno mobilisanih lica, što sve skupa čini oko 10% ukupnog broja stanovnika, koji su bili podvrgnuti raznim vidovima terora okupatora.

Pored ljudskih žrtava, okupatori su imali za cilj i ekonomsko porobljavanje Jugoslavije, kao i uništenje njenog prirodnog bogatstva. Oni su nastojali da za svoje ratne potencijale iskoriste bogata žitna područja, kao i izvore sirovina i ruda, u cilju jačanja svoje privredne moći i daljeg vođenja rata. Svugdje gdje je okupatorima prijetila opasnost od Narodnooslobodilačke vojske, a pogotovu tamo, gdje su bili prinuđeni da

napuste okupiranu teritoriju, rušili su i palili sve od seoskih staja i kuća, bolnica, škola i drugog, do privrednih objekata i saobraćajnica.

Prema podacima Reparacione komisije pri Vladi Federalne Republike Jugoslavije, nakon izvršenog popisa i procjene štete, koju su okupatori nanijeli u toku narodnooslobodilačke borbe, realne štete u materijalnim dobrima procijenjene su na 46,9 milijardi dolara prema cijenama iz 1938. godine i obračunskom kursu od 44 dinara za 1 dolar. Samo pretrpljene direktne materijalne štete Jugoslaviji u Drugom svjetskom ratu ocjenjene su, na preko 9,2 milijardi dolara po kursu US dolara u 1946. godini.

Ratna razaranja su pored privrede i javnih službi pogodila i imovinu građana. Najveći gubici nanijeti su i onako nerazvijenoj predratnoj poljoprivredi, koja je u to vrijeme bila najvažnija privredna djelatnost u zemlji. Prema procijeni vrijednost direktnih gubitaka u poljoprivredi iznosila je preko 1.659 miliona US dolara, ili skoro jednu petinu ukupnih direktnih gubitaka jugoslovenskog nacionalnog bogatstva. Uništen je veliki broj poljoprivrednih gazdinstava s cjelokupnim inventarom i veliki broj vinograda i voćnjaka. Stočni fond je posebno stradao. Uništeno je preko polovine goveda, konja, ovaca i druge stoke. Na drugo mjesto, po vrijednosti direktnih gubitaka jugoslovenskog nacionalnog bogatstva, dolaze industrija i rudarstvo (skoro 8% ukupnih šteta). S obzirom, i na ionako nerazvijenu industriju u predratnoj Jugoslaviji, načinjena je velika materijalna šteta na zgradama i industrijskim uređajima koja je iznosila preko 1/3 vrijednosti ovih objekata. Poslije oslobođenja nije bilo nijednog rudnika, koji nije bio oštećen, ili čak razoren. Uništavani su i razarani svi rudnici (rudnici uglja, bakra, gvožđa, boksita i dr.). Oštećeno je ili uništeno 142 rudnika uglja.

Po svom značaju za uslove života, rada i proizvodnje jedne zemlje, svi vidovi saobraćaja (željeznički, drumski, poštanski, pomorski, rečni i njihova oprema) predstavljaju žilu kucavicu, bez koje se ne može zamisliti razvoj zemlje. Okupator je sistematski uništavao, i uništio sve što se moglo uništiti. Cijeni se da je uništeno ili oštećeno preko 60% objekata, i drugih sredstava u oblasti svih grana saobraćaja. Okupatori nisu pošteđeli ni objekte društvenog standarda, kao ni znanstvene ustanove. Potpuno je

uništeno ili oštećeno preko 50% školskih zgrada i njihovih zbirki, učila, kabineta i laboratorija i biblioteka. Zdravstvene ustanove i njihova oprema bile su u velikoj mjeri oštećene, uništene ili opljačkane. Od ukupnog broja bolnica, ambulanti i zdravstveno-higijenskih ustanova, uništeno je ili teško oštećeno preko 80%. Velike štete neprijatelj je učinio, rušeći, paleći i pljačkajući kuće za stanovanje. Cijeni se da je potpuno porušeno ili teže oštećeno preko 20% stambenih zgrada, tako da je preko 3 miliona stanovnika bilo bez krova nad glavom, i bez minimalnih uslova za život, odmah po oslobođenju zemlje.

Pored nasleđenosti privredno nerazvijene predratne Jugoslavije, uz velike ljudske i materijalne gubitke koje je pretrpela Jugoslavija u toku Narodnooslobodilačkog rata, prvih godina poslije oslobođenja, narod i zemlja su bili pritisnuti i drugim problemima, kao što su vremenske elementarne nepogode (poput požara, suša, poplava, zemljotresa ...).

Politički, državni i privredni prekidi odnosa sa zemljama istočnog bloka poslije Informbiroa takođe su donijeli ogromne materijalne štete našoj privrednoj obnovi i izgradnji.

Pošto je poljoprivreda u Jugoslaviji prije drugog svjetskog rata, bila vrlo zaostala, sa niskim primitivnim oruđima za rad, sa vrlo niskim prinosima u svim granama poljoprivrede, a pogotovu u ratarstvu i stočarstvu, elementarne nepogode, poplave, grad, a naročito suša - stvarali su ozbiljne probleme u razvoju cijele privrede, a kroz to - i probleme u ishrani stanovništva. Tako je odmah, u prvoj godini poslije oslobođenja 1946. godine, poljoprivredna proizvodnja bila za skoro 1/3 manja od proizvodnje u 1939. godini. Svake druge godine poslije oslobođenja, poljoprivreda je bila izložena elementarnim nepogodama, tako da su prinosi u poljoprivredi bili manji i za trećinu od prinosa u prethodnoj godini. Naročito katastrofalne posledice bile su 1950. i 1952. godine, kada su ukupni prinosi bili skoro prepolovljeni, u odnosu na i onako niske prosječne godišnje prinose. U 1952. ukupna poljoprivredna proizvodnja iznosila je svega 48 posto proizvodnje u odnosu na 1951. godinu, iako je proizvodnja i te godine, kao i ranijih, bila na vrlo niskom nivou, pogotovu u odnosu na proizvodnju u evropskim zemljama.

Poznato je, da i najmanji zemljotresi donose velike materijalne štete, a nekad i ljudske žrtve. Svake godine, od 1945-1963. u Jugoslaviji se dešavao jedan ili više zemljotresa, koji su prouzrokovali negde manje, a negde znatnije materijalne štete. U julu 1963. godine katastrofalni zemljotres u Skoplju donio je veliki broj ljudskih žrtava i pričinjene su ogromne materijalne štete.

Samo ilustracije radi, navodimo, da je procijenjena šteta od zemljotresa u Skoplju bila preko 9% društvenog proizvoda cijele zemlje te godine. Vrijednosti šteta od elementarnih nepogoda u godinama od 1980-1984, kretale su se od 0,8 do 1,7% narodnog dohotka svake godine posebno.

U 1948. godini, zbog sukoba sa Informbiroom, sve zemlje istočnog bloka (lagera) jedinstveno *su* nastupile sa prekidanjem političkih, partijskih i državnih odnosa, što je dovelo i do raskida privrednih odnosa sa Socijalističkom Federativnom Republikom Jugoslavijom. Otkazana je cjelokupna privredna saradnja (trgovina, investicije, povlačenje stručnih kadrova i dr.), mada je do toga vremena cjelokupna jugoslovenska privreda bila uglavnom orijentisana na ta područja i te zemlje.

Još prije konačnog i potpunog oslobođenja zemlje, kao i u prvim poslijeratnim godinama trebalo je naprije i u najkraćem roku otkloniti posljedice rata. Neviđenim radnim entuzijazmom naroda Jugoslavije, za nepune dvije godine, uspješno su otklonjene i najteže posledice rata. Obnovljeni su najvažniji industrijski kapaciteti, osposobljeni razrušeni i oštećeni rudnici i dovedeni u stanje, da se u njima moglo proizvoditi i raditi. Osnovne saobraćajnice (željezničke pruge, putevi i mostovi) koje su porušene i oštećene, bile su osposobljene. Ponovo se mogla održavati veza sa svim delovima zemlje, a ona je neophodna za funkcionisanje jedinstvenog ekonomskog područja.